

СТЕФАН НЕМАЊА
ПРЕПОДОБНИ СИМЕОН МИРОТОЧИВИ

СТЕФАН НЕМАЊА - ПРЕПОДОБНИ СИМЕОН МИРОТОЧИВИ
STEFAN NEMANJA - VENERABLE SIMEON THE MYROBLYTES

FACULTY OF PHILOSOPHY, BELGRADE
INSTITUTE OF ART HISTORY
METROPOLITANATE OF MONTENEGRO AND THE LITTORAL
BISHOPRIC OF BUDIMLJA AND NIKŠIĆ
INSTITUTE FOR THE SERBIAN LANGUAGE, SASA

STEFAN NEMANJA – VENERABLE SIMEON
THE MYROBLYTES

COLLECTION OF PAPERS

I

BELGRADE · BERANE 2016

ИНСТИТУТ ЗА ИСТОРИЈУ УМЕТНОСТИ
ФИЛОЗОФСКОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ
МИТРОПОЛИЈА ЦРНОГОРСКО-ПРИМОРСКА
ЕПАРХИЈА БУДИМЉАНСКО-НИКШИЋКА
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

СТЕФАН НЕМАЊА – ПРЕПОДОБНИ СИМЕОН МИРОТОЧИВИ

ЗБОРНИК РАДОВА

I

БЕОГРАД · БЕРАНЕ 2016

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР

Проф. др Ђорђе Бубало, епископ будимљанско-никшићки Јоаникије (председник),
академик Александар Лома, др Срђан Пириватрић, др Милан Радујко, др Виктор Савић

Уредник

Др Милан Радујко

Секретар

Др Виктор Савић

Рецензенти

Дописни члан САНУ Миодраг Марковић
Академик Љубомир Максимовић
Проф. др Ђорђе Трифуновић

Зборник је одштампан уз новчану помоћ
Министарства просвете и технолошког развоја Републике Србије,
Министарства културе и информисања Републике Србије, Канцеларије за веру Републике Србије

EDITORIAL BOARD

Prof. Dr Đorđe Bubalo; Joanikije, bishop of Budimlja and Nikšić (president); Aleksandar Loma, member of the Serbian Academy of Sciences and Arts; Dr Srđan Pirivatrić; Dr Milan Radujko; Dr Viktor Savić

Editor

Dr Milan Radujko

Secretary

Dr Viktor Savić

Peer Reviewers

Miodrag Marković, associate member of the Serbian Academy of Sciences and Arts
Ljubomir Maksimović, member of the Serbian Academy of Sciences and Arts
Prof. Dr Đorđe Trifunović

The printing of this edited volume has been facilitated by the financial support of the Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia, the Ministry of Culture and Information of the Republic of Serbia and the Office of Religious Affairs of the Republic of Serbia

САДРЖАЈ

ПОЗДРАВНО СЛОВО ЊЕГОВЕ СВЕТОСТИ ПАТРИЈАРХА СРПСКОГ ГОСПОДИНА ИРИНЕЈА НА ОТВАРАЊУ НАУЧНОГ СКУПА У СВЕЧАНОЈ САЛИ РЕКТОРАТА БЕОГРАДСКОГ УНИВЕРЗИТЕТА	13
ПОЗДРАВНИ ГОВОР ПРЕДСЕДНИКА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ ГОСПОДИНА ТОМИСЛАВА НИКОЛИЋА НА ОТВАРАЊУ НАУЧНОГ СКУПА У СВЕЧАНОЈ САЛИ РЕКТОРАТА БЕОГРАДСКОГ УНИВЕРЗИТЕТА	15
БЕСЕДА ЊЕГОВОГ ПРЕОСВЕШТЕНСТВА ЕПИСКОПА ЖИЧКОГ ГОСПОДИНА ЈУСТИНА НА ЛИТУРГИЈИ У МАНАСТИРУ СТУДЕНИЦИ	19
БЕСЕДА ЊЕГОВОГ ВИСОКОПРЕОСВЕШТЕНСТВА МИТРОПОЛИТА ЦРНОГОРСКО-ПРИМОРСКОГ ГОСПОДИНА АМФИЛОХИЈА НА ЛИТУРГИЈИ У ЦРКВИ СВЕТОГ ЂОРЂА У ПОДГОРИЦИ	21
БЕСЕДА ЊЕГОВОГ ПРЕОСВЕШТЕНСТВА ЕПИСКОПА БУДИМЉАНСКО-НИКШИЋКОГ ГОСПОДИНА ЈОАНИКИЈА НА ЛИТУРГИЈИ У МАНАСТИРУ ПИВИ	23
Александар Лома ИМЕНА У СРПСКИМ ВЛАДАРСКИМ ПОРОДИЦАМА ДО ПОЧЕТКА XIII ВЕКА	27
Aleksandar Loma NAMES IN SERBIAN RULING FAMILIES UNTIL THE EARLY XIII CENTURY.	34
Алексеј Мстиславовић Пентковскиј СЛАВЈАНСКОЕ БОГОСЛУЖЕНИЕ И ЦЕРКОВНЫЕ ОРГАНИЗАЦИИ В СЕРБСКИХ ЗЕМЛЯХ В X–XII ВЕКАХ.	35
Aleksey Mstislavovich Pentkovskiy SLAVIC WORSHIP AND CHURCH ORGANIZATION IN SERBIAN LANDS IN THE X–XII CENTURIES	61
Небојша Порчић ЈЕДАН ЗАНеМАРЕНИ ПРИСТУП ПИТАЊУ ХРОНОЛОГИЈЕ РОЂЕЊА СТЕФАНА НЕМАЊЕ.	63
Nebojša Porčić A NEGLECTED APPROACH TO THE CHRONOLOGY OF THE BIRTH OF STEFAN NEMANJA.	73
Љубомир Максимовић СТЕФАН НЕМАЊА И ВИЗАНТИЈА: СТВАРНОСТ ЈЕДНОГ ВРЕМЕНА	75
Ljubomir Maksimović STEFAN NEMANJA AND BYZANTIUM: THE REALITY OF THE TIMES.	79
Срђан Пириватрић СТЕФАН НЕМАЊА У ВЛАДАРСКИМ ХИЈЕРАХИЈАМА СВОГА ВРЕМЕНА	81
Srdan Pirivatrić STEFAN NEMANJA AND THE HIERARCHIES OF RULERS OF HIS TIME.	106
Дејан Џелебдић СТАРИ ЗАВЕТ У ПОХВАЛНОМ ГОВОРУ НИКИТЕ ХОНИЈАТА ИСАКУ II АНЂЕЛУ НАПИСАНОМ ПОСЛЕ БИТКЕ НА МОРАВИ (ΛΟΓΟΣ Δ')	109
Dejan Dželebdžić OLD TESTAMENT REFERENCES IN THE ORATION OF NIKETAS CHONIATES IN PRAISE OF ISAAC II ANGELOS, WRITTEN AFTER THE BATTLE OF THE MORAVA (ΛΟΓΟΣ Δ')	121

Јованка Калић ТЕМЕЉИ СРПСКЕ ДРЖАВНОСТИ	123
Jovanka Kalić FOUNDATIONS OF THE SERBIAN STATEHOOD	129
Милан Радужко ИЗБОР И СВЕТОВНА ИНАУГУРАЦИЈА СТЕФАНА НЕМАЊИЋА: ПРОЦЕДУРА, ЦЕРЕМОНИЈАЛ, ОБРЕД И ИЗВОРИ ЛЕГИТИМИТЕТА ВЛАСТИ СРПСКОГ ВЕЛИКОГ ЖУПАНА	131
Milan Radujko ELECTION AND SECULAR INAUGURATION OF STEFAN NEMANJIĆ: PROCEDURES, CEREMONIAL, RITUAL AND SOURCES OF LEGITIMACY OF THE POWER OF SERBIAN GRAND ŽUPAN	239
Ђорђе Бубало ПРЕ И ПОСЛЕ СТЕФАНА НЕМАЊЕ: ИСТОРИЈСКА ПРЕКРЕТНИЦА ИЛИ DAMNATIO MEMORIAE	243
Dorđe Bubalo BEFORE AND AFTER STEFAN NEMANJA: A HISTORICAL TURNING POINT OR A DAMNATIO MEMORIAE ...	250
Мирјана Живојиновић ВЕЗИВАЊЕ ПАРИКА ЗА ЗЕМЉУ У ВИЗАНТИЈИ И СРБИЈИ У ДОБА СТЕФАНА НЕМАЊЕ	251
Mirjana Živojinović LE RATTACHEMENT DES PARÈQUES À LA TERRE À BYZANCE ET EN SERBIE MÉDIÉVALE	258
Предраг Коматина „А ОД АРБАНАСА ПИЛОТ“. ПОЧЕЦИ ПОЛИТИЧКЕ ИСТОРИЈЕ АЛБАНАЦА	259
Predrag Komatina “AND PILOT FROM THE ALBANIANS”. THE BEGINNINGS OF THE POLITICAL HISTORY OF THE ALBANIANS	267
Миљан Гогоић КОТОР НА РАЗМЕЂИ XII И XIII ВИЈЕКА	269
Miljan Gogić KOTOR AT THE CROSSROADS OF THE XII AND XIII CENTURIES	280
Ивана Коматина РИМОКАТОЛИЧКА ЦРКВА У ДУКЉИ У ВРЕМЕ СТЕФАНА НЕМАЊЕ	281
Ivana Komatina THE ROMAN CATHOLIC CHURCH IN DIOCLEA AT THE TIME OF STEFAN NEMANJA	292
Јоанис Тарнанидис ДА ЛИ ЈЕ АУТОКЕФАЛИЈА СЛОВЕНСКИХ ЦРКАВА БИЛА ОСТВАРЕНА У СКЛАДУ СА ОДРЕДБАМА СВЕТИХ КАНОНА ИЛИ ЈЕ ПОСЛЕДИЦА ПОЛИТИЧКЕ СИТУАЦИЈЕ У ВИЗАНТИЈСКОМ ЦАРСТВУ?	293
Joanis Tarnanidis WAS THE AUTOCHEPHALY OF SLAVONIC CHURCHES ESTABLISHED ACCORDING TO THE PRECEPTS OF THE HOLY CANNONS OR WAS IT A CONSEQUENCE OF THE POLITICAL STATE OF AFFAIRS IN THE BYZANTINE EMPIRE?	298
Вања Станишић О СТАРИНИ ЈЕДНОЈЕРОВОГ ПРАВОПИСА У СЛОВЕНСКОЈ ПИСМЕНОСТИ	299
Ваня Станишич О ДРЕВНОСТИ ОДНОЕРОВОЙ ОРФОГРАФИИ В СЛАВЯНСКОЙ ПИСЬМЕННОСТИ	306
Виктор Савић О ЈЕДИНСТВУ СРПСКЕ РЕДАКЦИЈЕ СТАРОСЛОВЕНСКОГА ЈЕЗИКА У ВРЕМЕНУ СТЕФАНА НЕМАЊЕ ...	307
Viktor Savić THE HOMOGENEITY OF THE SERBIAN RECENSION OF THE OLD CHURCH SLAVONIC LANGUAGE AT THE TIME OF STEFAN NEMANJA	344

Јасмина Грковић-Мејдор ХИЛАНДАРСКА ПОВЕЉА СТЕФАНА НЕМАЊЕ У СВЕТЛУ СРПСКЕ СРЕДЊОВЕКОВНЕ ДИГЛОСИЈЕ . . .	347
Jasmina Grković-Major THE CHILANDAR CHARTER OF STEFAN NEMANJA IN THE LIGHT OF SERBIAN MEDIEVAL DIGLOSSIA . . .	355
Јелица Стојановић УПОТРЕБА ЕТНОНИМСКЕ ОСНОВЕ СРБ- У СРПСКИМ СРЕДЊОВЈЕКОВНИМ ИЗВОРИМА (ГРАМАТИЧКИ И СЕМАНТИЧКИ АСПЕКТ)	357
Jelica Stojanović THE USE OF THE LEXEMES OF THE ROOT СРБ- IN SERBIAN MEDIAEVAL SOURCES (GRAMMATICAL AND SEMANTIC ASPECTS)	382
Гордана Јовановић МИРОСЛАВЉЕВО ЈЕВАНЂЕЉЕ У САВРЕМЕНИМ ФИЛОЛОШКИМ ИСТРАЖИВАЊИМА	383
Gordana Jovanović MIROSLAV'S GOSPEL IN MODERN PHILOLOGICAL STUDIES	397
Бранка Иванић ИНИЦИЈАЛ СА ПРЕДСТАВОМ ПУТА КОЈИ ЈАШЕ НА ВАСИЛИСКУ У МИРОСЛАВЉЕВОМ ЈЕВАНЂЕЉУ . . .	399
Branka Ivanić AN INITIAL DEPICTING A PUTTO RIDING A BASILISK IN THE MIROSLAV GOSPEL	410
Дејан Радичевић · Дејан Црнчевић МЕТАЛНИ НАКИТ XII–XIII СТОЛЕЂА НА ЗЕМЉИШТУ РАДЊЕ НЕМАЊИНЕ	417
Dejan Radičević · Dejan Crnčević METAL JEWELRY OF THE XII AND XIII CENTURIES IN NEMANJA'S REALM	437
Предраг Лутовац АРХЕОЛОШКО-КОНЗЕРВАТОРСКА САЗНАЊА И САКРАЛНО ГРАДИТЕЉСТВО ДОБА СТЕФАНА НЕМАЊЕ: ИСТРАЖИВАЊА НА ТЛУ ЦРНЕ ГОРЕ	447
Predrag Lutovac ARCHEOLOGICAL AND CONSERVATIONAL FINDINGS AND SACRAL ARCHITECTURE IN THE TIME OF STEFAN NEMANJA: RESEARCH IN THE TERRITORY OF MONTENEGRO	468
Бранислав Тодић РАНЕ ЗАДУЖБИНЕ СТЕФАНА НЕМАЊЕ У СВЕТЛОСТИ ЊЕГОВИХ ЖИТИЈА	491
Branislav Todić EARLY PIOUS FOUNDATIONS OF STEFAN NEMANJA IN THE LIGHT OF HIS HAGIOGRAPHIES	504
Марко Поповић УТВРЂЕЊЕ МАНАСТИРА СТУДЕНИЦЕ	509
Marko Popović FORTIFICATION OF THE MONASTERY OF STUDENICA	519
Roza d' Amiko STUDENICA IZMEĐU ISTOKA I ZAPADA: КАМЕНИ УКРАСИ НА БОГОРОДИЧНОЈ ЦРКВИ У СВЕТЛУ ЈУЖНОИТАЛИЈАНСКИХ АНАЛОГИЈА	525
Rosa d'Amico STUDENICA BETWEEN THE EAST AND WEST: STONE ORNAMENTS IN THE CHURCH OF THE MOTHER OF GOD IN THE LIGHT OF ANALOGIES FROM SOUTHERN ITALY	532
Зорица Чубровић ПОРИЈЕКЛО СТУДЕНИЧКИХ МАЈСТОРА КЛЕСАРА	553
Zorica Čubrović THE ORIGINS OF STUDENICA'S STONEMASONS	558

<p>Јелена Богдановић МИКРОАРХИТЕКТОНСКА ФОРМА КУПОЛЕ И КАПЕЛА РАДОСЛАВЉЕВЕ ПРИПРАТЕ СТУДЕНИЧКОГ КАТОЛИКОНА .....</p>	567
<p>Jelena Bogdanović THE MICRO-ARCHITECTURAL FORM OF THE DOME AND THE CHAPELS OF RADOSLAV'S EXONARTHEX OF THE STUDENICA KATHOLIKON .....</p>	576
<p>Драган Војводић СТУДЕНИЧКИ ГРОБ СВЕТОГ СИМЕОНА СРПСКОГ: ПРИЛОЗИ ГРАЂИ И ЗАПАЖАЊА О ЖИВОПИСУ ...</p>	587
<p>Dragan Vojvodić THE TOMB OF SAINT SIMEON OF SERBIA IN STUDENICA: CONTRIBUTIONS TO EVIDENCE AND OBSERVATIONS ON ITS FRESCOES .....</p>	601
<p>Смиљка Габелић ИЗ ИКОНОГРАФИЈЕ ЖИВОПИСА БОГОРОДИЧИНЕ ЦРКВЕ У СТУДЕНИЦИ (1208/1209): СВЕТИ ХРИСТОФОР .....</p>	615
<p>Smiljka Gabelić FROM THE ICONOGRAPHY OF THE CHURCH OF THE VIRGIN AT STUDENICA (1208/1209): SAINT CHRISTOPHER .....</p>	626
<p>Архимандрит Тихон (Ракићевић) САЖЕТАК ОПИСА ЖИВОТА СВЕТОГ СИМЕОНА (KNM, IX Н 8, § 10) И ПОУЧЕНИЈЕ ТЕОДОРА СТУДИТА (ХИЛАНДАР 387): УТИЦАЈИ И ПАРАЛЕЛЕ .....</p>	639
<p>Archimandrite Tihon (Rakićević) SUMMARY OF THE ACCOUNT OF THE LIFE OF SAINT SIMEON (KNM, IX Н 8, § 10) AND THE CATECHESIS OF THEODORE THE STUDITE (HILANDAR 387): INFLUENCES AND PARALLELS .....</p>	653
<p>Смиља Марјановић-Душанић ДОБРОПОБЕДНО ТЕЛО РОДОНАЧЕЛНИКА .....</p>	659
<p>Smilja Marjanović-Dušanić THE PROGENITOR'S TRIUMPHANT BODY .....</p>	665
<p>Даница Поповић ЧУДА СВЕТОГ СИМЕОНА .....</p>	667
<p>Danica Popović SAINT SIMEON'S MIRACLES .....</p>	677
<p>Ирена Шпадијер НАЈМЛАЂИ ПРЕПИС СЛУЖБЕ СВЕТОМ СИМЕОНУ ОД СВЕТОГА САВЕ .....</p>	679
<p>Irena Špadijer THE MOST RECENT COPY OF SAINT SAVA'S SERVICE TO SAINT SIMEON THE MYROBLYTES .....</p>	687
<p>Лидија Томић СВЕТИ СИМЕОН НЕМАЊА: СВОЈСТВА КЊИЖЕВНОГ ЛИКА .....</p>	689
<p>Lidija Tomić SAINT SIMEON NEMANJA: FEATURES OF A LITERARY CHARACTER .....</p>	698
<p>Весна Пено ВИЗАНТИЈСКА ПСАЛМОДИЈА У ВРЕМЕ ВЛАДАРА НЕМАЊЕ – МОНАХА СИМЕОНА И ХИМНЕ У ЧАСТ ЊЕГОВОМ СВЕТИТЕЉСКОМ ЛИКУ .....</p>	699
<p>Vesna Peno BYZANTINE PSALMODY IN THE TIME OF THE RULER NEMANJA/MONK SIMEON AND HYMNS CELEBRATING HIS SAINTHOOD .....</p>	706

Бошко Бојовић	
СТЕФАН НЕМАЊА И НАСЛЕЂЕ СВЕТОРОДНЕ ЛОЗЕ У ВЛАДАРСКИМ ПОВЕЉАМА XIII–XVII ВЕКА . . .	707
Boško Bojović	
STEFAN NEMANJA AND THE HERITAGE OF SAINTLY LINEAGE IN RULERS' CHARTERS OF THE XIII TO XVII CENTURIES	719
Снежана Самарџија	
ЦАР НЕМАЊЕ БЛАГО: ЛИК СТЕФАНА НЕМАЊЕ У СРПСКОЈ НАРОДНОЈ ПОЕЗИЈИ	721
Snežana Samardžija	
TSAR NEMANJA'S TREASURE: IMAGE OF STEFAN NEMANJA IN SERBIAN FOLK POETRY	731
Предраг Вукић	
КУЛТ СТЕФАНА НЕМАЊЕ У ЛИТЕРАРНИМ СПИСИМА	
ВЛАДИКА И ГОСПОДАРА ДИНАСТИЈЕ ПЕТРОВИЋ ЊЕГОШ	733
Predrag Vukić	
THE CULT OF STEFAN NEMANJA IN THE LITERARY WRITINGS OF THE BISHOPS AND MASTERS OF THE DYNASTY PETROVIĆ NJEGOŠ	740
Протојереј-ставрофор Велибор Џомић	
СТЕФАН НЕМАЊА У САВРЕМЕНОЈ ИСТОРИОГРАФИЈИ И ПУБЛИЦИСТИЦИ	
ЦРНЕ ГОРЕ – ПРИЛОГ ИСТРАЖИВАЊУ	741
Protopresbyter-stavrophor Velibor Džomić	
STEFAN NEMANJA IN CONTEMPORARY HISTORIOGRAPHY AND PUBLICATIONS OF MONTENEGRO – A CONTRIBUTION TO THE RESEARCH	748
РЕЧ НА КРАЈУ	751
A WORD AT THE END	755
ПРОГРАМ МЕЂУНАРОДНОГ НАУЧНОГ СКУПА	
„ВЛАДАР, МОНАХ И СВЕТИТЕЉ: СТЕФАН НЕМАЊА – ПРЕПОДОБНИ СИМЕОН МИРОТОЧИВИ И СРПСКА ИСТОРИЈА И КУЛТУРА (1113–1216)“	759
LIST OF ILLUSTRATIONS	775

„А ОД АРБАНАСА ПИЛОТ“.
ПОЧЕЦИ ПОЛИТИЧКЕ ИСТОРИЈЕ АЛБАНАЦА

Предраг Коматина

УДК 94(=18)11/12”
94(4-12)11/12”

Айсџиракџи. Рад је посвећен историји Арбанаса (Албанаца) у другој половини XII и првој половини XIII века, када се у историјским изворима први пут наилази на малобројне податке о њиховој политичкој организацији. Податак који доноси Стефан Немања у својој Хиландарској оснивачкој повељи из 1198. године, како је у време рата са Византијом између 1182. и 1186. освојио, између осталог, и „од Арбанаса Пилот“, сведочи да су већ у то време Арбанаси представљали посебну политичку целину у оквиру Ромејског царства. На основу тог и још неких података из друге половине XII века може се доћи до закључка да почеци политичке организације Арбанаса, која је у свом пуном обиму посведочена у првим деценијама XIII века, припадају средини XII века.

Кључне речи: Албанци (Арбанаси), Арбан (Арбанија), Пилот, Стефан Немања, Димитрије Прогонов, Ђин Прогонов, Комнина, Григорије Камона, Хиландарска оснивачка повеља, арбански приор Андреја

Цитат из наслова налази се у Хиландарској оснивачкој повељи Стефана Немање – монаха Симеона из 1198. године, у њеном уводном делу. Описујући своје успехе у борби против Византије између 1182. и 1186. године, Стефан Немања (1166–1196, †1199) бележи како је тада задобио „од морске земље Зету и с градовима, а од Арбанаса Пилот, а од Грчке земље Лаб с Липљаном, Дубочицу, Реке, Загрлату, Левче, Лепеницу, Белицу“.¹ Исту формулацију понавља и његов син и наследник Стефан (1196–1227) у својој Хиландарској повељи, издатој 1207/1208. године,² док његов други син Сава у свом житију посвећеном оцу из истог времена пише како је Немања освојио „од Радна Пилота оба“.³ Иако је све наведене територије задобио као резултат борбе против Ромејског царства, Стефан Немања из неког разлога „Арбанасе“, исто као и „морску земљу“, тј. „Зету с градовима“, не третира као део „Грчке земље“, већ као посебну политичко-географску целину.

Арбанаси се у историјским изворима први пут јављају у XI веку, у делима византијских историчара Михаила Аталијата, Скиличиног Настављача и Ане Комнине, као део војске Нићифора Василакиса, претендента на царски престо 1079. године и на почетку владавине цара Алексија I Комнина (1081–1118), као становници области у залеђу Драча,⁴ која се у

* Предраг Коматина, Византолошки институт САНУ, Београд, e-mail: predrag.komatina@vi.sanu.ac.rs и predjakomatina@gmail.com

** Рад је настао у оквиру истраживања на пројекту „Традиција, иновација и идентитет у византијском свету“ (бр. 177032), који подржава Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије

¹ Ђ. Трифуновић, В. Бјелогрић, И. Брајовић, *Хиландарска оснивачка повеља Светијоја Симеона и Светијоја Саве*, Осам векова Студенице, ур. еп. жички Стефан, А. Јевтић, Д. Кашић (Београд 1986) 54, р. 12–14.

² Стефан Првовенчани, *Сабрана дела*, прир. Т. Јовановић, Љ. Јухас-Георгиевска, Београд 1999, 2; Ђ. Бубало, *Када је велики жупан Стефан Немањић издао повељу манасџиру Хиландару?*, ССА 9 (2010) 233–241.

³ Свети Сава, *Сабрана дела*, прир. Т. Јовановић, Београд 1998, 148.

⁴ Византијски историчар Михаило Аталијат помиње извесне „Албане“ (Αλβανοί) као учеснике у побуни против византијског заповедника у Јужној Италији Михаила Докијана око 1040. године, Miguel Ataliates, *Historia*, ed. I. Perez Martín (Nueva Roma 15), Madrid 2002, 7, а затим и као део војске коју је нови-стари за-

Алексијади Ане Комнине први пут помиње под именом Арбан (Ἀρβανον), и чији је центар био град Кроја.⁵

Знаменити византијски историописци XII века, епохе Комнина и Анђела, попут Јована Кинама и Никите Хонијата углавном не говоре о Арбанасима, а о њима ћуте и многобројни учени престонички беседници. Тек у време када је на српском престолу већ седео велики жупан Стефан Немања (1166–1196) наилази се у различитим изворима поново на понеки успутан податак о њима и њиховој земљи. У једном которском документу из јуна 1166. године забележено је да су једној црквеној свечаности у Котору присуствовали и „арбански епископ Лазар“ (Lazarus, episcopus Arbanensis), „Георгије, опат арбанског Светог Спаса“ (Georgio abbate sancti Salvatoris Arbanensis) и „арбански приор Андреја“ (Andreas Arbanensis prior).⁶ Истом „епископу Лазару из Арбаније“ (episcopo L/azaro/ de Arbania) писао је крајем

поведник царских снага у Италији Георгије Манијакис пребацио на Балкан и повео ка Цариграду у намери да освоји царски престо 1042/1043. године, Ataliates, 15, а која се растурила услед Манијакисове погибиије у сукобу са трупама цара Константина IX Мономаха (1042–1055) код Острова између Костура и Солуна фебруара 1043, Ataliates, 15–16; Г. Острогорски, *Историја Византије*, Београд 1959, 315–316; Б. Крсмановић, А. Лома, *Георгије Манијакис, име Γουδέλιος и Пселова „скијска аутономија“*, ЗРВИ 36 (1997) 233–235; *Најновији историјске садржине у зидном сликарству*, I, прир. Г. Суботић, Б. Миљковић, И. Шпадијер, И. Тот, Београд 2015, 83–85. Међутим, у свом коментару уз најновији превод Аталијатовог дела А. Kaldellis, D. Krallis, *Michael Ataleiates. The History*, Cambridge, MA – London 2012, 595, п. 11, стали су на становиште да ти „Албани“ ипак нису идентични Арбанасима који се помињу касније. Насупрот томе, сасвим је извесно да исти Михаило Аталијат и Скиличин Настављач имају у виду управо њих када помињу „Арваните“ (Ἀρβανῖται) као део војске коју је на подручју Драчке теме 1079. године окупио Нићифор Васиљакис и повео у побуну против цара Нићифора III Вотанијата (1078–1081), Ataliates, 213; *Ioannes Skylitzes Continuatus*, ed. E. Tzolakes, Thessaloniki 1968, 182. Према *Алексијади* Ане Комнине, њен отац, цар Алексије I Комнин (1081–1118) поверио је 1081. године одбрану драчког акропоља једном од тамошњих становника, док је остатак града дао на управу „Комискорту (или комису корте, тј. заповедниковог шатора) који је долазио од Арбана“ (τῷ ἐξ Ἀρβάνων ὀρμισκώρτη Κομισκόρτη), *Annae Comnenae Alexias*, edd. D. R. Reinsch, A. Kambylis (CFHB 40.1), Berolini – Novi Eboraci 2001, IV, 8.4, 140. У време норманско-византијских борби око Драча 1083. године норманске трупе Роберта Гвискарда уземиравали су „одасвуд они који се називају Арбанаси (Ἀρβανῖται) и они из Далмације (тј. Србије) које је слао Бодин“, *Alexias*, VI, 7.7, р. 183. Коначно, очекујући напад Нормана предвођених овај пут Гвискардовим сином Боемундом 1108. године, цар Алексије је одлучио да утврди одбрану у залеђу Драча, па је Валону, Јерихо и Канину поверио заповедништву Михаила Кекавмена, Петрулу Александру Кавасили, Дебар Лаву Никеритису, а „клисуре око Арбана“ (τὰς περὶ τὸ Ἀρβανον... κλεισοῦρας) Јевстатију Камицу, *Alexias*, XIII, 5.1, р. 397. Том приликом су неки од „Арбану суседних градова“ пришли Норманима, а њихови становници, „који су добро познавали пречице кроз Арбан“, објаснили су им положај Дебра и тајне стазе, *Alexias*, XIII, 5.2, р. 397–398.

За коментар наведених вести, као и о другим питањима везаним за историју Арбанаса од XI до XIII века, уп. А. Ducellier, *L'Arbanon et les Albanais au XIe siècle*, Travaux et Mémoires 3 (1968) 353–368; Idem, *La façade maritime de l'Albanie au moyen age. Durazzo et Valona du XIe au XVe siècle*, Thessaloniki 1981, 92–112, 121–229; Idem, *Les Albanais dans l'Empire byzantine: de la communauté à l'expansion*, The Medieval Albanians, Athens 1998, ed. Ch. Gasparis, 36–45; Е. Врануси, *Οἱ ὄροι «Ἀλβανοί» καὶ «Ἀρβανῖται» καὶ ἡ πρώτη μνεία τοῦ ὁμωνύμου λαοῦ τῆς Βαλκανικῆς εἰς τὰς πηγὰς τοῦ ΙΑ' αἰῶνος*, Σύμμεκτα 2 (1970) 207–254; Eadem, «Κομισκόρτης ὁ ἐξ Ἀρβάνων». Σχόλια εἰς χωρίον τῆς Ἀννης Κομνηνῆς, *Јањина* 1962, 5–26; eadem, «Κομισκόρτης ὁ ἐξ Ἀρβάνων». Σχόλια εἰς χωρίον τῆς Ἀννης Κομνηνῆς, *Ιωάννινα* 1962, 5–26; Б. Ферјанчић, *Албанци у византијским изворима*, Илири и Албанци, ур. М. Кашанин, Београд 1988, 285–294; С. Ђирковић, *Албанци у ојлегалу јужнословенских извора*, исто, 326–333.

⁵ Већина истраживача сматра да се област Арбана простирала између реке Дрим или реке Мати на северу и реке Шкумбе на југу, уп. М. Дринов, *О некоторых трудах Димитрия Хоматиана, какъ историческомъ материале*, Византијский временник 1 (1894) 335; L. Thallóczy, C. Jireček, *Zwei Urkunden aus Nordalbanien*, Archiv für slavische Philologie 21 (1899) 78–86; Врануси, «Κομισκόρτης ὁ ἐξ Ἀρβάνων», 15–26; Ферјанчић, *Албанци*, 288–289, са ранијом литературом; Р. Xhuffi, *La „debizantinizzazione“ del'Arbanon*, Medieval Albanians, 59–77. Насупрот томе, Ducellier, *Arbanon et les Albanais*, 353–368, сматра да је подручје првобитног Арбана у XI веку обухватало само горњи ток реке Шкумбе и да му Кроја није припадала.

⁶ *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae* (= CD), II, ed. T. Smičiklas, Zagrabiae 1904, 102 (= CD).

1167. године и сам папа Александар III (1159–1181).⁷ У једном грчком рукопису који се чува у Националној библиотеци у Паризу (*Parisinus graecus* 1564, минеј за април, из XI века), налази се запис о смрти севаста Константина Дуке, 8. априла 1179. године („месеца априла 8. дана, индикта 12, престава се раб Божји Константин севаст Дука, лета 6687.“), у којем је забележено, између осталог, и како је њега цар Манојло I Комнин (1143–1180) „поставио за дуку и архига над целом Дукљом, Далмацијом, Хрватском, Арбанијом и Сплитом“ (τοῦτον δοῦκ(α) καὶ ἀρχηγὸν καταστήσας) ἐπὶ πάσῃ Διοκλήα, Δαλματ(ία), Χορβατ(ία), Ἀρβαν(ία) καὶ Σπυλάθ(ρω)).⁸

Последњи наведени податак је од великог значаја. Наиме, подручје Арбана, због свог географског положаја увек је припадало Драчкој теми, тј. дукату.⁹ Међутим, како се види из овог податка, седамдесетих година XII века оно је у војно-управној организацији Царства чинило јединствену целину са Дукљом, Далмацијом и Хрватском. Што је још интересантније, ту административну јединицу су чиниле територије које до средине седме деценије XII века нису биле у непосредном саставу Царства – Далмација и Хрватска су већ деценијама биле део Угарског краљевства, а у Дукљи је постојала домаћа српска управа. Тек је сам цар Манојло I Комнин захваљујући успешној борби са Угарском од 1163. успео да у њима успостави непосредну царску власт и формира јединствену административну целину у рангу дуката који је обухватао све царске поседе на источној обали Јадрана. Седиште дуката било је у Сплиту, а у време краткотрајне обнове угарске власти у северној Далмацији и Хрватској 1166–1167, то седиште је премештено у Дукљу, да би се затим поново вратило у Сплит.¹⁰ Док је седиште дуката било у Дукљи, на његовом челу се налазио извесни Изанације (Исак?), који је, са титулом дукe Далмације и Дукље (*dux Dalmacie atque Dioclie*), као врховни представник државне власти, присуствовао поменутој свечаности у Котору јуна 1166, на којој су били присутни и арбански епископ Лазар, опат Георгије из арбанског Светог Спаса и арбански приор Андреја.¹¹ Севаст Константин Дука помиње се као царски управитељ поседа на источној обали Јадрана у неколицини сплитских повеља између 1171. и 1174. године.¹²

Поставља се, дакле, питање зашто је Арбан у трећој четвртини XII века био издвојен из састава Драчког дуката и прикључен једној административној јединици која је обухватала подручја Хрватске, Далмације и Дукље која су до тада политички била изван непосредне контроле царске власти.¹³ Како је у питању време које је непосредно претходило времену на које се односи податак Немањине Хиландарске повеље о Арбанасима као посебној целини у односу на „Грчку земљу“, могло би се помислити да је разлог за то био исти – да су у то време Арбанаси у неком смислу били посебан политички чинилац у оквиру Ромејског царства.

Тезу о Арбанасима као посебном политичком чиниоцу у царству моћног Манојла I Комнина оснажује још једна појединост. Наиме, у својој Хиландарској повељи Стефан Немања пише како је у рату против Византије између 1182. и 1186. године од Арбанаса заузео Пилот, тј. „оба Пилота“ како то место у очевом житију парафразира Сава. Пилот је у средњем веку био назив за жупу која се налазила у поречју реке Дрим, од места где се спајају Црни и Бели

⁷ *Ibidem*, II, 110. Још је Дринов, *О некоторых трудах Димитрия Хоматиана*, 332–335, показао да је „Арбанска епископија“ латинских извора XII–XIII века исто што и „епископија Кроје“ савремених грчких извора.

⁸ P. Schreiner, *Der Dux von Dalmatien und die Belagerung Anconas im Jahre 1173. Zur Italien- und Balkanpolitik Manuels I.*, Byzantion 41 (1971) 286–287.

⁹ Ducellier, *Façade maritime*, 92–101.

¹⁰ О историјату ове административне јединице Царства, уп. Ј. Ферлуга, *Византијска ујрава у Далмацији*, Београд 1957, 130–147; Schreiner, *Dux von Dalmatien*, 296–303.

¹¹ *CD*, II, 102; Ферлуга, *Византијска ујрава*, 135–137; Schreiner, *Dux von Dalmatien*, 298.

¹² *CD*, II, 129–130, 138; Schreiner, *Dux von Dalmatien*, 296–303.

¹³ Schreiner, *Dux von Dalmatien*, 299–302, сматра да је Арбанија укључена у састав поменутог дуката такође услед победе цара Манојла над Угрима 1165. године и да је тада чвршће везана за Византијско царство.

Дрим до околине Скадра, и то углавном на њеној десној обали.¹⁴ Међутим, према Алексијади Ане Комнине, река Дрим представљала је крајем XI и почетком XII века границу између РOMEЈСКОГ ЦАРСТВА и „Далмата“,¹⁵ тј. Срба, којима су тада владали краљ Константин Бодин и велики жупан Вукан. Дакле, неколико деценија пре Стефана Немање простор Пилота, који је он, како сам каже, „задобио“ од Арбанаса, већ је припадао Србима. Према томе, негде током XII века, Арбанаси су очигледно на неки начин заузели тај простор и ставили га под контролу своје политичке заједнице, да би га онда између 1182. и 1186. године Стефан Немања у неку руку „повратио“ у оквир српске државе.

Што се тиче самог Арбана, у наредним деценијама, крајем XII и почетком XIII века, у оквиру византијске администрације, он ће се поново наћи у саставу Драчког дуката. Наиме, у повељи цара Алексија III Анђела (1195–1203) Млечанима из 1198. године, међу „провинцијама“ западног дела РOMEЈСКОГ ЦАРСТВА наводи се „провинција Драча“, док се у уговору познатом као *Partitio Romaniae*, што је уговор крсташа и Млечана о подели територија РOMEЈСКОГ ЦАРСТВА из 1204. године, после заузећа Цариграда, наводи „провинција Драча и Арбана, са хартуларатима Главнице и Вагенетије“.¹⁶ Пошто су у оба акта називи и распоред осталих провинција, тј. тема,¹⁷ на том простору исти, јасно је да „провинција Драча“ из првог акта одговара „провинцији Драча и Арбана, са хартуларатима Главнице и Вагенетије“ другог акта. Околности услед којих је Арбан изузет из оквира далматинско-хрватско-дукљанског дуката и враћен у састав Драчког дуката могу се реконструисати. Убрзо након смрти цара Манојла I Комнина 1180. године угарски краљ Бела III обновио је угарску власт над Хрватском и Далмацијом, са севернодалматинским градовима, док је Стефан Немања у свом походу 1182–1184. године заузео Дукљу са приморским градовима.¹⁸ Са нестанком византијске власти над областима на источнојадранској обали нестало је и дукат који их је обухватао, тако да је било неизбежно да Арбан, као његов једини преостали део, буде поново укључен у састав Драчког дуката.

Након 1204. године, тј. пада Цариграда у руке крсташа, у изворима је сачувано више података о Арбанасима и њиховој политичкој историји и организацији. Негде у то време „Димитрије, милошћу Божјом паниперсеваст и велики архонт“ (*Demetrius Dei gratia panperseuastos et magnus archon*) склопио је уговор са Дубровачком општином, на који су се по његовој заповести заклели и „сви његови људи“ (...*ita precipio omnibus hominibus meis...*): стопан Андреја (*Andreas stapanus*), Јонема, Маркени, Алекси, Павле, Димитрије, Козма, Сернели, Лазар, Јован, Никола, Пелтус (?), Леу, судија Андреја (*sundia Andrea*) и још један чије је име нечитко.¹⁹ Истом Димитрију се почетком 1208. године обраћа папа

¹⁴ Г. Шкриванић, *Обласї средњовековної Пилоїа у XIV сїолећу*, ИЧ 7 (1957) 323–332.

¹⁵ *Alexias*, XII, 9.6, p. 383.

¹⁶ У повељи цара Алексија III Анђела Млечанима из 1198. године набрајају се „провинција Драча, провинција Јериха и Канине, провинција Јањине, провинција Дринопоља, провинција Деволла, провинција Колоније...“, *Urkunden zur Älteren Handels- und Staatsgeschichte der Republik Venedig mit Besonderer Beziehung auf Byzanz und die Levante*, I, edd. G. L. Fr. Tafel, G. M. Thomas, Wien 1856, 258–259. У другом акту, познатом као *Partitio Romaniae*, наводе се „провинција Колоније са Химаром, Канина... провинција Драча и Арбана, са хартуларатима Главнице и Вагенетије, провинција Јањине, провинција Дринопоља... провинција Деволла...“, A. Carile, *Partitio terrarum imperii Romaniae*, *Studi Veneziani* 7 (1965) 219–221, 263–265. Дакле, у оба акта називи и распоред провинција, тј. тема на том простору су исти. „Провинција Драча“ из првог акта одговара „провинцији Драча и Арбана, са хартуларатима Главнице и Вагенетије“ другог акта.

¹⁷ О значењу појма *provincia* у оквиру РOMEЈСКОГ ЦАРСТВА у латинским изворима оног времена cf. Carile, *Partitio Romaniae*, 227.

¹⁸ Ферлуга, *Византијска ујрава*, 147–148; *Историја српског народа*, I, ур. С. Ђирковић, Београд 1981, 251 (Ј. Калић); И. Коматина, *Писмо барског епископа Гргура силијском канонику Гвалтџерију. Прилој дајширању Немањиној найада на ірадове у Дукљи*, ССА 10 (2011) 183–190.

¹⁹ А. Соловјев, *Нејознаї уїговор Дубровника с арбанаским владаром из іочейка XIII века*, Архив за правне и друштвене науке 27 (44)/1–2 (1933) 292–293.

Т. XXIII Лав чувар улаза у храм, Студеница, главни портал Богородице Добротворке, северна конзола,
деталј (између 1186. и 1196. г.)

Т. XXIV Змија из чијих уста израста врежа, Студеница, Богородица Добротворка, трифора, северни оквир, детаљ (између 1186. и 1196. г.)

Иноћентије III (1198–1216) као „племенитом мужу Димитрију арбанском кнезу“ (*nobilis viro Demetrio Arbanensi principi*),²⁰ а у једном другом писму из 1209. године помиње га као „Димитрија, судију Албанаца“ (*Demetrius iudex Albanorum*).²¹ О њему се говори и у уговору који је дукљански краљ Ђорђе, син Вукана Немањића, јуна 1208. године склопио са млетачким дуждом, у коме обећава да ће помоћи Млечанима уколико буду напали Димитрија, ако овај не буде хтео да искаже верност дужду.²² Исто Млечанима обећава и епирски господар Михаило I Анђео у свом уговору са дуждом из 1210 – да ће им помоћи „ако Арбанаси (*Arbanenses*) или Крфљани не буду хтели“ да им се покоре.²³

Из једног акта тада хартофилакса Охридске архиепископије а касније и самог охридског архиепископа Димитрија Хоматина из 1216. године сазнајемо да је у то време већ покојни Димитрије (*Δημήτριος*) био брат „покојног архонта Арбана Ђина (сина) Прогоновог“ (*ἀποχομένου ἄρχοντος τοῦ Ἀρβάνου Γίνη τοῦ Προγόνου*), да је био ожењен „преблагородном Комнином, кћерком преблагородног великог жупана Србије господина Стефана“ (*τὴν εὐγενεστάτην Κομνηνὴν, τὴν θυγατέρα τοῦ εὐγενεστάτου μεγάλου ζουλάνου Σερβίας κυροῦ Στεφάνου*), и да се она после Димитријеве смрти преудала за пансеваста севаста Григорија Камону (*πανσέβαστος σεβαστὸς κύρ Γρηγόριος ὁ Καμωνᾶς*), који се због тога развео од своје прве жене, кћери поменутог архонта Ђина, Димитријевог брата.²⁴ У фрагментима неколико латинских натписа пронађених у рушевинама цркве Пресвете Богородице у Трафандени у области Мирдита у Албанији археолози су успели да прочитају имена „судија“ (*iudicibus*) Димитрија и Прогона, а уз име потоњег је по свој прилици стајало и византијско достојанство севаста или неко од из њега изведених.²⁵

На основу одређених података никејског историчара Георгија Акрополита, који је и сам средином XIII века посетио тај крај, може се закључити да је иста породица, која је преко поменуте Комнине била у сродству не само са српском династијом Немањића, већ и са никејском династијом Ласкариса, у променљивим околностима млетачке, епирске и бугарске превласти, задржала управу на подручју Арбана све до средине XIII века, када је тамо поново успостављена чврста ромејска власт, тада у оквиру Никејског царства.²⁶ Управо у то време, 1230. године, у два бугарска извора – ктиторском натпису цара Јована Асена II (1218–1241) у цркви Светих четрдесет мученика у Трнову и повељи истог цара Дубровча-

²⁰ *Innocentii III papae Regesta sive epistolae*, II, PL 215, 1343–1344.

²¹ *Innocentii III papae Regesta sive epistolae*, III, PL 216, 107.

²² *Listine o одношајих измеду јужнога Славенства и Млетачке републике*, I, изд. S. Ljubić, Zagreb 1868, 27; Ђ. Бубало, *Да ли су краљ Стефан Првовенчани и његов син Радослав били савлагари?*, ЗРВИ 46 (2009) 213–215; исти, *Титулу Вукана Немањића и традиција Дукљанској краљевстви*, Ђурђеви ступови и Будимљанска епархија. Зборник радова, ур. Б. Тодић и М. Радујко, Беране – Београд 2011, 83, 88.

²³ *Urkunden zur Älteren Handels- und Staatsgeschichte der Republik Venedig mit Besonderer Beziehung auf Byzanz und die Levante*, II, edd. G. L. Fr. Tafel, G. M. Thomas, Wien 1856, 122; Д. Целебдић, *Друштво у Епирској држави прве половине XIII века*, Београд 2012 (докторска дисертација у рукопису), 4–7.

²⁴ *Demetrii Chomatani Ponemata diaphora*, ed. G. Prinzing (CFHB 38), Berlin – Novi Eboraci 2002, 64*–66*, 19, по. 1; Дринов, *О неких његових трудах Димитрија Хоматиана*, 319–340.

²⁵ D. Shuteriqi, *Një mbishkrim i Arbërit (1190–1216) dhe mbishkrime të tjera gjetur në Mirditë*, Studime Historike 21/3 (1967) 131–158.

²⁶ О подацима Георгија Акрополита о историји Арбана и Арбанаса током прве половине XIII века, cf. *Georgii Acropolitae Opera*, I, edd. A. Heisenberg, P. Wirth, Stuttgart 1978, 25–26, 43, 91–92, 139–142; Ducellier, *Façade maritime*, 160–176; Ферјанчић, *Албанци*, 289–293. Међу тим подацима треба посебно издвојити оне који описују како се 1252. године цару Јовану III Ватацу потчинио „и из Албана (*ἀπὸ τοῦ Ἀλβάνου*) Гулам, који му је пришао код Костура са делом војске из Албана (*τοῦ ἐξ Ἀλβάνου*), који је имао за жену нећаку царице Ирине, кћерку њене прве братучеде“, *Georgii Acropolitae Opera*, I, 91.11–16. Жена поменутог Гулама о којој је овде реч, како је показао већ Дринов, *О неких његових трудах Димитрија Хоматиана*, 339–340, очигледно је била кћерка Комнине, чија је мајка Евдокија, жена Стефана Немањића, била рођена сестра Ане, жене Теодора I Ласкариса, мајке царице Ирине.

нима – први пут се помиње и словенски израз „Арбанашка земља“, потпуно равноправно са „Грчком земљом“ и „Српском земљом“.²⁷

Изнети подаци сведоче да је у годинама након крсташког заузимања Цариграда и рушења Ромејског царства 1204. године на подручју насељеном Арбанасима постојао неки облик политичке организације, на чијем је челу стајао поглавар коме грчки извори дају титулу „архонт“ (ἄρχων), а латински титулу „princeps“ или „judex“, док се у изворима за које би се могло рећи да су домаће провенијенције, премда на латинском језику, та титула наводи као „велики архонт“ (magnus archon), односно „judex“. Тај поглавар је окружен „својим људима“, тј. великашима, којих је петнаест побројано на уговору са Дубровником. Од њих само двојица имају и титуле, и то обе словенског порекла – један је „стопан“, а други „судија“,²⁸ док је један, по имену Јонома, очигледно предак касније добро познате и истакнуте арбанашке великашке породице Јонима или Гонома.²⁹ Положај поглавара је наследан у једној истој породици – прво је припадао Прогону, затим његовом сину Ђину, па брату овога Димитрију, а онда је очигледно са његовом удовицом, српском принцезом Комнином, прешао на Григорија Камону, који је и пре тога био члан поменути породице, као муж Ђинове кћерке.³⁰ Тај поглавар себе сматра независним господарем – он свој положај држи „Милошћу Божјом“, премда радо истиче и своја висока византијска достојанства – Димитрије је био „паниперсеваст“, Григорије Камона „пансеваст севаст“, док је Прогон такође имао неко од достојанстава изведених из звања „севаст“. Управо та чињеница упућује на закључак да изворе њиховог положаја и ауторитета треба тражити у вољи ромејских царева и у времену пре пада Цариграда 1204. године, када је, како је горе показано, област Арбана била саставни део Драчког дуката. На основу тога што су припадници те породице добијали висока дворска достојанства од ромејских царева може се закључити да су они стајали на челу арбанашке заједнице и у оквиру административног система Царства, као поглавари Арбанаса потчињени драчком дуки. Већ и сама чињеница да се ради искључиво о достојанству севаста и достојанствима изведеним из њега представља снажно сведочанство у прилог томе. Наиме, како је то у науци утврђено, достојанство севаста и она која су из њега била изведена, попут протосеваста, паниперсеваста, пансеваста севаста и т. сл., ромејски цареви су, почев од Алексија I Комнина, додељивали, између осталог, управо вођама страних, неромејских етничких заједница настањених на територији Царства, чиме су желели да истакну зависност тих етничких заједница од царске власти и царског адми-

²⁷ Ф. И. Успенский, *О древностяхъ города Тырнова*, Известия Русскаго археологическаго института въ Константинополе VII/1 (1901) 6–7, таб. № 5; В. Н. Златарски, *История на българската държава през средните векове*, III. Второ българско царство. България при Асеневици (1187–1280), София 1940, 593; Д. Живојиновић, *Хоризма бујарској цара Јована Асена II Дубровнику*, Иницијал 1 (2013) 233.

²⁸ Лако је приметити да су оба наслова везана за сточарење – „стопан“ је појам који, између осталог, означава и неког ко је „preafectus pastoribus“, тј. старешина пастирима, cf. Стопанъ, Fr. Miklosich, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, Vindobanae 1862–1865, 885; Соловјев, *Непознати уговор*, 297, док је „судија“, поред свог основног значења, био и назив за старешину једне организационе јединице влашких заједница у средњовековној Србији, посведочене управо крајем XII века, у Хиландарској повељи Стефана Немање из 1198, којом он, између осталог, дарује светогорском манастиру „и од Влаха Радово судство и Ђурђево, а свега Влаха 170“, *Хиландарска оснивачка повеља*, 55, 57–58; М. Филиповић, *Сѣрукѣура и орианзација средњовековних кашуна*, Симпозијум о средњовековном катуну, Сарајево 1963, 81–83.

²⁹ О породици Јонима и њеним представницима у XIV и XV веку, уп. К. Јиречек, *Историја Срба*, I, Београд 1952, 201, 319, 421; Ducellier, *Façade maritime*, 334, 339, 538–539.

³⁰ Интересантно је да је Григорије после Димитријеве смрти морао да се разведе од своје прве жене, Димитријеве синовике, и ожени Димитријевом удовицом како би преузео вођство међу Арбанасима, тј. сама његова припадност кнежевској породици путем брака са кћерком Димитријевог старијег брата и претходника није била довољна за преузимање вођства међу Арбанасима.

нистративног система.³¹ Та пракса је била толико изражена да би се могло рећи да је звање севаста, првобитно обично почасно достојанство, у том смислу почело да се доживљава као права административна функција.³²

Аутохтона титула арбанашких поглавара, међутим, остаје непозната. Грчки наслов „архонт“ (ἄρχων) и латински „*prinsep*“ одговарали би словенском називу „кнез“, док би латински облик „*iudex*“ одговарао словенском „судија“, али је та идентификација неодржива већ због саме чињенице да у уговору између „великог архонта“ Димитрија и Дубровника титулу „судија“ носи један од великаша подређених арбанашком старешини.

Посебно питање представља положај „арбанског приора Андреје“ (*Andreas Arbanensis prior*), који се помиње у которском акту из 1166. године. Латински наслов „приор“ (*prior*), којим су се од X до XII века одликовали носиоци највише градске власти у далматинским градовима, најпре у Задру, као главном међу њима, суштински је одговарао грчком наслову *πρωτεύων, πρωτοπόλιτης*, који је у истом периоду означавао општинске старешине неких других градова под византијском влашћу, попут Драча, или пак Херсона на Криму.³³ Због тога су К. Јиречек и М. Шуфлај били склони да у поменутом „арбанском приору“ препознају старешину града Кроје, а не поглавара шире арбанашке заједнице.³⁴ Треба истаћи да се у поменутом документу „арбански приор Андреја“ помиње уз дуку Далмације и Дукље кир Изанација (Исака?) и которског приора Виту (*priore Vita existente in Cataro*), у оном делу акта где се наводе имена световних достојанственика.³⁵ Пошто је кир Изанације (Исак?) био представник царске власти у дукату Далмације и Дукље, коме је, како је већ речено, у то време био прикључен и Арбан, приор Вита био би њему потчињени управитељ града Кото-

³¹ Cf. H. Ahrweiler, *Le sébaste, chef de groupes ethniques*, Polychronion. Festschrift Franz Dölger zum 75. Geburtstag, ed. P. Wirth, Heidelberg 1966, 34–38, где се наводе примери севаста као старешина Бугара у Тракији крајем XIII и почетком XIV века, Словена Милинга и неких других народа на Пелопонезу после 1263. године (*севастии-чауши*), Кумана досељених у Царство у време Јована III Ватаца (1221–1254), и износи претпоставка да су исту титулу могли носити и поглавари других етничких заједница присутних на тлу Царства у то време, попут Влаха и Арбанаса. Д. Целебдић, *Провинцијски севастии од краја XII до средине XIII века*, ЗРВИ 50/2 (2013) 539–540, наводи податке Никите Хонијата о севастима код „Скита“ (Бугара) и „Сираца“ (муслимана) крајем XII века.

О титули севаста уопште: L. Stiernon, *Notes de titulature et de prosopographie byzantine. Sébaste et gambros*, Revue des études byzantines 23 (1965) 222–243; Љ. Максимовић, *Севастии у средњовековној Србији*, ЗРВИ 32 (1993) 139–147; П. Петров, *О титулах „севаст“ и „протосеваст“ в средновековом болгарском государстве*, Византијски Временник 16 (1959) 52–65; Целебдић, *Провинцијски севастии*, 537–548.

³² Ahrweiler, *Sébaste*, 34. Тако је G. Prinzing, *Studien zur Provinz- und Zentralverwaltung im Machtbereich der epirotischen Herrscher Michael I. und Theodoros Dukas*, Teil II, *Epeirōtika Chronika* 25 (1983) 87–88, сматрао да је Григорије Камона понео достојанство пансеваста севаста тек када се оженио Димитријевом удовицом Комнином, преузимајући вођство над Арбанасима, 1215/1216. године. Међутим, Целебдић, *Провинцијски севастии*, 544 и нап. 46–47, сматра да је Камона то достојанство могао добити само од бившег цара Алексија III Анђела (1195–1203) током његовог боравка у Епиру код Михаила Дуке, нешто пре 1210. године, јер 1215/1216. није било никог ко би могао да му га додели. У прилог тој тези он наводи и чињеницу да се у поменутом уговору Димитрија Прогоновог и Дубровника Камона не наводи међу петнаест побројаних Димитријевих *homines*, тј. да га тада још увек нема међу најистакнутијим арбанашким великашима. Уистину, Камона је могао да се појави као кандидат за достојанство севаста када се оженио кћерком пређашњег архонта Ђина, Димитријевог брата, и на тај начин постао део кнежевске породице, што је могло бити и после Ђинове смрти, односно управо у време боравка Алексија III у Епиру.

³³ *Acta et diplomata res Albaniae mediae aetatis illustrantia*, I, edd. L. Thalloczy, C. Jireček, E. Shufflay, Wien 1913, 31, n. 9; Ферлуга, *Византијска ујрава*, 57–60, 62, 92, 109–119; Ducellier, *Façade maritime*, 106; Н. И. Храпунов, *Администрация византийского Херсона (конец IV–XI века)*, Киев 2009 (кандидатска дисертација у рукопису), 105–108; N. Alekseyenko, *L'administration byzantine de Cherson. Catalogue des sceaux*, Paris 2012, 65–68; W. Seibt, *Was lehren die Siegel über die Verwaltung von Cherson im Mittelalter?*, ZRVI 50/1 (2013) 192.

³⁴ *Acta Albaniae*, I, 31, n. 9.

³⁵ CD, II, 102.

ра. На исти начин би и „приор Андреја“ могао бити дуки потчињени старешина Арбанаса. То што се њему у документу даје наслов „приора“ не мора да значи и да је то била његова аутохтона титула. Наиме, треба нагласити да је у питању један которски документ, дакле, акт настао у Котору и његовој градској канцеларији, па би се могло десити да је которски нотар арбанашком старешини приписао титулу коју је он сам познавао из политичког уређења Котора, тим пре што је положај тог арбанашког старешине био једнак положају которског старешине у односу на дуку као представника царске власти. Тиме опет долазимо до питања титуле арбанашких поглавара с почетка XIII века, која у различитим изворима гласи „архонт“ (ἄρχων), „princeps“, „judex“. Није ли и назив „prior“ у акту из 1166. године био још један у низу различитих назива којима је у различитим изворима означаван исти положај старешине Арбанаса? У том случају би „арбански приор Андреја“ 1166. године заузимао исти онај положај који су неку деценију касније, крајем XII и почетком XIII века, заузимали Прогон, Ђин и Димитрије. Тиме би се успоставио континуитет између политичке организације Арбанаса у трећој четвртини XII века и оне крајем истог и почетком наредног столећа. Први трагови политичког обликовања њихове заједнице сезали би, дакле, у средину XII века, што би се уклопило у слику о извесној политичкој посебности Арбанаса и Арбана у оквиру Ромејског царства седамдесетих и осамдесетих година истог века, о чему је било речи. Ако бисмо поставили питање на чему је могао почивати такав посебан политички положај тог народа и шта је била његова основа, одговор би свакако морао да се потражи у етничкој посебности Арбанаса и њиховом номадском начину живота, који је за собом повлачио и специфичну друштвену организацију, у много чему различиту од правног поретка Ромејског царства.³⁶

³⁶ Пошто је показано да почеци политичке организације Арбанаса припадају средини XII века, неопходно је осврнути се на чињеницу да се у једној повељи краља Стефана Душана (1331–1355) граду Кроји из јуна 1343. године, чији је текст, заједно са текстом једне повеље цара Андроника II Палеолога из октобра 1288. године, сачуван у латинском преводу грчког оригинала у повељи арагонског краља Алфонса V (1416–1458) граду Кроји од 19. априла 1457, помињу права која је тај град имао „privilegiis mandatisque felicis memorie imperatoris Manuelis Magni Comini“, дакле, „по привилегијама и заповестима блажене успомене цара Манојла Великог Комнина“, тј. Манојла I Комнина (1143–1180), Thallóczy, Jireček, *Zwei Urkunden*, 96–97; *Acta Albaniae*, I, 254. Према коментару приређивача Л. Талоција и К. Јиречека, те би „привилегије“ цар Манојло I Комнин даровао граду Кроји 1153. године, за време свог дужег боравака у Пелагонији, *Acta Albaniae*, I, 30. Међутим, већ су они објаснили да се највероватније ради о фалсификату који су становници Кроје сачинили и предочили српском краљу приликом његовог освајања града 1343. како би своја права учинили што древнијим, Thallóczy, Jireček, *Zwei Urkunden*, 84–85; *Acta Albaniae*, I, 30, и истакли да се у другој повељи сачуваној у преводу из 1457. године, оној цара Андроника II Палеолога из 1288, не помињу никакве „привилегије“ цара Манојла Комнина“, већ само привилегије царева Јована III Дуке Ватаца (1221–1254), Теодора II Ласкариса (1254–1258) и Михаила VIII Палеолога (1259–1282), Thallóczy, Jireček, *Zwei Urkunden*, 97–98; *Acta Albaniae*, I, 151. Према томе, не би се могло рећи да почеци политичке организације Арбанаса средином XII века стоје у вези са привилегијама цара Манојла I Комнина Кроји, њиховом главном станишту, пошто таквих привилегија по свој прилици није ни било.

“AND PILOT FROM THE ALBANIANS”.
THE BEGINNINGS OF THE POLITICAL HISTORY OF THE ALBANIANS

Predrag Komatina

In his founding Hilandar charter from 1198, Strefan Nemanja mentions how he had, during his conflicts with the Byzantine Empire between 1182 and 1186, conquered “among coastal land Zeta with cities, and from the Albanians Pilot, and from the Greek land Lab with Lipljan, Dubočica, Reke, Zagrlata, Levče and Belica”. Therefore, he does not see the Albanians as a part of the “Greek land” but as a separate political and geographical entity. After their first mention in the historical sources in the XI century, data on the Albanians were again found in the second half of the XII century, precisely when Stefan Nemanja ruled the Serbs (1166–1196). Thus, in an ecclesiastic ceremony held in Kotor in June 1166, present were “Albanian bishop Lazar”, “Georgije, abbot of the Albanian Saint Salvation” and “Albanian prior Andreja”, and then Pope Alexander III (1159–1181) himself sent a letter to the afore-mentioned “bishop Lazar from Albania”. At the time of the great military successes of tsar Manuel I Komnenos (1143–1180) against Hungary during the 1160s that were crowned by the establishment of immediate and undisputable Byzantine power over the entire east-Adriatic coast, the region inhabited by the Albanians was separated from the Dukedom of Drač (to which it had hitherto belonged) and included into the newly-established Dukedom of Dalmatia, Croatia, Doclea and Arbana, that included all Byzantine belongings in the east Adriatic. After the death of this emperor in 1180, the Hungarians regained Croatia and Dalmatia, the Serbs did the same with Doclea, and Arban was reinserted into the Dukedom of Drač, to which it still belonged at the crossroads of the XII and XIII centuries, which can be concluded from the charter of tsar Alexios III Angelos to the Venetians and the treaty between the crusaders and the Venetians about partition of the Byzantine Empire in 1204 (Partitio Romaniae). After the fall of Constantinople to the crusaders and destruction of the Byzantine Empire in 1204, the Albanians from Drač hinterland appear as a separate political factor, led by the chiefs from the families of Djina and Dimitrije (sons of Progon), the members of which, related to Serbian and Byzantine ruling families, in the changing circumstances of Epirote, Venetian and Bulgarian domination, succeed in maintaining their positions until the “Nicaean reconquista” by the mid XIII century. Their position of political leaders of the Albanian community, that Greek sources termed „archon” (ἄρχων) and Latin ones „princeps” or „judex”, was accompanied by high Byzantine dignities derived from the dignity of sebastos (protosebastos, panhypersebastos, pansebastos sebastos...), which means that the roots of their position are to be sought in the time before 1204 and within the administrative system of the Byzantine Empire. This, as well as the fact that the Albanians were a separate political factor during the 1170s and 1180s, opens a possibility to recognize in the “Albanian prior Andrej” a predecessor of Djino and Dimitrije (Albanian leaders from the beginning of the XIII century) and to form a hypothesis that the beginnings of the political organization of the Albanians belong to the mid XII century.

СТЕФАН НЕМАЊА – ПРЕПОДОБНИ СИМЕОН МИРОТОЧИВИ
ЗБОРНИК РАДОВА

Издавачи

Институт за историју уметности, Филозофски факултет
Чика Љубина 18–20
Београд
e-mail: instiu@f.bg.ac.rs

Митрополија црногорско-приморска
Цетињски манастир, Медовина 88, Цетиње
e-mail: mitropolija.cetinje@gmail.com

Епархија будимљанско-никшићка
Манастир Ђурђеви ступови, Беране
e-mail: info@eparhija.me

Институт за српски језик САНУ
Београд, Кнез Михаилова 36/1
e-mail: isj@isj.sanu.ac.rs

За издаваче

Проф. др Војислав Јелић, декан Филозофског факултета у Београду
Њ. вп. митрополит црногорско-приморски, господин Амфилохије
Њ. п. епископ будимљанско-никшићки, господин Јоаникије
Др Јасна Влајић-Поповић, директор Института за српски језик САНУ

Техничко уређење
МИРОСЛАВ ЛАЗИЋ
МИЛАН РАДУЈКО

Ликовно-графичка опрема и обрада ликовних прилога
МИРОСЛАВ ЛАЗИЋ

Идејно решење за омотницу
МИРОСЛАВ ЛАЗИЋ
МИЛАН РАДУЈКО

Лектура и коректура
НАТАША ВУЛОВИЋ
ЈАДРАНКА МАЖИБРАДА
АЛЕКСАНДРА МАРКОВИЋ
МАРИЈА МИЛОСАВЉЕВИЋ ТОДОРОВИЋ
РАДА СТИЈОВИЋ

Превод уредничке белешке „Реч на крају“
МИЉАНА ПРОТИЋ

Преводи резимеа
МИОНА ПИПЕРСКИ
МИЉАНА ПРОТИЋ
БОРИВОЈЕ РАДОВИЋ

и аутори научних прилога

Ј. БОГДАНОВИЋ, С. ГАБЕЛИЋ, Ј. ГРКОВИЋ-МЕЈЏОР, М. ЖИВОЈИНОВИЋ, И. КОМАТИНА, А. ЛОМА,
Љ. МАКСИМОВИЋ, Н. ПОРЧИЋ, Ч. РОБЕРТСОН, В. СТАНИШИЋ, А. ТОМИЋ, М. ШЕВКУШИЋ, И. ШПАДИЈЕР

Превод списка илустрација
МИОНА ПИПЕРСКИ
МИЉАНА ПРОТИЋ

Штампа
ШТАМПАРИЈА СЛУЖБЕНИ ГЛАСНИК
Београд, Лазаревачки друм 13–15, www.sglasnik.com

Тираж
1000 ПРИМЕРАКА

ISBN 978-86-6427-048-9 (ИИУ)

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

321.17:929 Стефан Немања(082)
929.52НЕМАЊИЋ(082)
94(=163.41)“04/14”(082)
930.85(497.11)“04/14”(082)

СТЕФАН Немања-преподобни Симеон Мироточиви : зборник радова / [уредник Милан Радујко]. – Беране : Епископија Будимљанско-никшићка , Манастир Ђурђеви Ступови ; Цетиње : Митрополија црногорско-приморска, Цетињски манастир ; Београд : Институт за историју уметности, Филозофски факултет : Институт за српски језик САНУ, 2016 (Београд : Гласник). – 397 стр., [45] стр. с таблама : ilustr. ; 28 cm

На спор. насл. стр.: Stephen Nemanja-Venerable Simeon the Myroblite. – Tiraž 1.000. – Поздравно слово Његове светости патријарха српског господина Иринеја на отварању научног скупа у свечаној сали Ректората Београдског универзитета: стр. 13–14. - Поздравни говор Председника Републике Србије господина Томислава Николића на отварању Научног скупа у свечаној сали Ректората Београдског универзитета: стр. 15–16. – Беседа Његовог преосвештенства епископа жичког господина Јустина на литургији у манастиру Студеници: стр. 19–20. - Беседа Његовог високопреосвештенства митрополита црногорско-приморског господина Амфилохија на литургији у цркви светог Ђорђа у Подгорици: стр. 21–22. – Беседа Његовог преосвештенства епископа будимљанско-никшићког господина Јоаникија на литургији у манастиру Пиви: стр. 23–24. – Напомене и библиографске референце уз сваки рад. – Summaries.

ISBN 978-86-6427-048-9 (ИИУ)

а) Стефан Немања, рашки велики жупан (1114–1200) -- Зборници б) Немањић (династија) -- Зборници в) Срби -- Историја -- Средњи век -- Зборници г) Србија -- Културна историја -- Средњи век -- Зборници

COBISS.SR-ID 229010188

СѢН
ПРѢП
ДБЕН
НѢЦЬ
НА СЕМ
ОМН
МАНЕ